

תארים חופשיים ותארים בלתי חופשיים בעברית החדשה

0. מאמר זה מטרתו להראות, כי הקטגוריה האדייקטיבית אינה עשויה מקשה אחת: יש תארים הנקרים בעמדה אטריבוטיבית ופרדיקטיבית (להלן תארים "חופשיים"), ויש המוגבלים לעמדה אטריבוטיבית בלבד (להלן "בלתי חופשיים"). אנו נטען כי לצירוף שם + תואר שתי צורות מבנה שונות המעידות מבחינה קונצפטואלית על שני סוגים שונים של יחס ביניהם. קודם שנתאר שתי צורות מבנה אלה, נבחן את מהותה של הקטגוריה האדייקטיבית בכלל.

1. מבחינה קונצפטואלית נהוג במסורת הפילוסופית והבלשנית להגדיר את התואר כאיבר המתאר את השם מצד אחת מן התכונות הכלולות בו. על פי מסורת זו, התואר מאייך את השם הפרטי (הסינגולרי והפרטיקולרי)¹. השם מייצג את המצע (substratum), או המונח מתחת (subjectum), ואילו התואר מייצג את מה שנאמר עליו (praedicatum), על מצע זה, מבחינת אחת מתכונותיו. כגון:

(1) (איזשהו)² חתול לבן.

בצירוף זה התואר מייצג את הנאמר על נושאו (השם הפרטיקולרי), דהיינו היותו לבן. יחס זה בין השם לתואר מתואר לעתים כיחס אנדוצנטרי או כיחס של אינרנטיות³, כלומר זיקה פנימית בין החלק (התכונה) לשלם (בעל התכונה), או כיחס של היכללות (inclusion) מצד האינטנזיה, דהיינו היכללות של התכונה (המיוצגת על ידי התואר) בנושאה (המיוצג על ידי השם). בנוסחה ייראה הדבר כך:

1. ב"שם פרטי" כוונתנו לשם שמושאו אחד ורק אחד, כגון "הבן הצעיר שלי", וגם מה שמכונה לעתים כשם היחיד, כגון "דני". בגדר הדיון אין אנו רואים צורך לדקדק בהבחנה ביניהם. והשווה ש"ה ברגמן, מבוא לתורת ההגיון, ירושלים 1975, עמ' 94-95. לייבניץ (*Discours de metaphysique*, §8) מגדיר על דרך השלילה את השם הפרטי (אצלו "המושג הפרטי" – *notio individualis*), כשם שאינו יכול להיות פרדיקט של שום שם אחר.

2. בחרנו באיזשהו הבלתייתקנית כתווית סיתום לציין פרטיקולריוציה מפאת היעדר תווית סיתום מפורשת בעברית.

3. למשל: Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*³, Berne 1950, p. 107; M. Riegel, *L'adjectif attribut*, Paris 1985, pp. 109-110

$A.C.i.N$. מסמן את התואר, N מסמן את השם, ואילו c מציין היכללות מצד האינטנזיה (ולא מצד האקסטנזיה, כמקובל בתורת הקבוצות).

אולם היציר הלשוני המלאכותי הקרוי "שם תואר" אינו מייצג את הפרדיקט בלבד כי אם אף את זה שעליו הוא נאמר. כלומר: לבן = זה שהוא בעל תכונת הלוּבן. דהיינו, התואר הוא הרכב סמנטי-תחבירי שבתשתיתו מצויים שני האלמנטים – (1) הפרדיקט (כאן: היותו בעל תכונת לובן), (2) אזכור השם שעליו הוא נאמר (כאן: החתול).⁴ – וביניהם יחס אטריבוטיבי. יחס זה שבין שני האלמנטים של התואר חוזר ומתממש ביחס שבין השם לתואר.⁵

מצד התוכן היחסים בין התואר הדקדוקי לשם הם אפוא יחסי היכללות וגרירה כאחד. פירושו של דבר, כי התואר הוא חלק מן השם ובה בעת אף מייצג את השם. יחסי היכללות-גרירה אלה בין השם לתואר המייצג את הצד הבומינלי של הפונקציה הפרדיקטיבית קיימים אף בין השם (בעמדת נושא) לפועל המייצג את הצד הוורבלי של הפונקציה הפרדיקטיבית. כמו הפועל הפיניטי כן גם התואר מייצג בתוכו את נושאו. ייצוג זה של הנושא, ביטויי המורפו-סינטקטיים הם גרירת צורני המין, המספר והיחסה (ובלשונות השמיות גם תווית היידוע) מן השם; לשון אחר, התאם דקדוקי בין השם לתואר. לא כן היחס המתקיים בין שני שמות המייצגים שני אובייקטים שונים במציאות החוץ-לשונית. כגון:

(2) הספר על השולחן.

4. כוונתנו לאזכורו הפרונומינלי בלבד, ולא לייצוגו הלכה למעשה. והשווה דבריהם של כותבי הדקדוק של פור רואיאל (אצל *Royal, Grammaire Générale et Raisonnée de Port Royal*, p. 51):

"Il est certain qu'ils signifient le sujet directement, et, comme parlent les grammairiens, *in recto*, quoique plus confusement; et qu'ils ne signifient la form qu'indirectement, et comme ils parlent encore, *in obliquo*, quoique plus distinctement. Ainsi *blanc candidus*, signifie directement ce qui a de la blancheur, *habens candorem*, mais d'une manière fort confuse, ne marquant en particulier aucune des choses qui peuvent avoir de la blancheur"

כלומר, לדעתם התואר מוסב ישירות על נושאו, אולם הוא מייצגו במערפל, לפי שאין הוא מציין במפורש את האובייקט שהוא בעל התכונה. עם זאת מיוצג בעל התכונה בתואר בדרך מובחנת יותר (מכיוון שהוא מיוצג מצד אחת מתכונותיו, ר"ה).

5. H. J. Polotsky, "Les transpositions du verbe en égyptien classique", *Israel Oriental Studies*, VI (1976), pp. 5-6; G. Goldenberg, "Nominalization in Amaharic and Harari - Adjectivization", *Ethiopian Studies Dedicated to Wolf Leslau on the Occasion of his Seventy-Fifth Birthday*, Wiesbaden 1983, pp. 171-173 "יחסים תחביריים וטיפולוגיה בלשונות שמיות", עיונים בעקבות מפעלו של פולוצקי, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ירושלים תשמ"ח, עמ' 16-17.

בין שני שמות אלה קיימת זיקה חיצונית. זיקה זו ביניהם ביטויה התחבירי הוא יחס של שְׁרָרָה (reaction).⁶ עולה מכאן, כי קרבת המשפחה בין התואר לשם כה מובהקת, עד כי בשעה שמנסים להפריד, אם בדרך לוגית אם בדרך תחבירית, בין התכונה לבין נושאה, באמצעות יצירת שתי קטגוריות, סובסטנטיבית ואדייקטיבית, עדיין נשמר הקשר ההדוק המאפיין את היחס שבין התכונה לנושאה (המתבטא, כאמור, בגרירת צורני הנטייה של השם אל התואר). מהותו זו של התואר היא המאפשרת העמדתו בלי גרעינו (השם) וכשווה ערך לו, כלומר העצמתו.

2. האוריינטציה הפרדיקטיבית של התואר, אשר לפיה לבן פירושו מי שהוא בעל לובן, אחוזה בהשקפה המסורתית כי בין התואר לשם שוררים יחסי אינהרנטיות. רעיון אריסטוטלי זה, אשר כותבי הדקדוק של פור רואיאל פיתחוהו במאה ה-17, התקבל, ככל הנראה, בלא עוררין אצל חומסקי בספרו *Syntactic Structures* מ-1957. בעמ' 72, למשל, הוא כותב:

One of the nominalising transformations will be the transformation T_{Adj} which operates on any string of the form $T - N - is - Adj$ (i.e., article - noun - is - adjective) [...] Thus, it converts "the boy is tall" into "the tall boy" etc. [...] we find that it enables us to drop all adjective-noun combination from the kernel, reinforcing them by T_{Adj} .

הווי אומר: על פי הדקדוק הטרנספורמטיבי התואר האטריבוטיבי הוא יסוד תחבירי גזור, שנוצר כתוצאה ממחיקת כינוי הזיקה והאוגד, תוך טרנספורמציה מעמדה פרדיקטיבית לעמדה אטריבוטיבית.

באופן דומה מוסבר מוצאו בסמנטיקה הגנרטיבית. כדוגמה לכך ליץ' מפרש את התואר כתוצר של פרדיקציה מונמכת (downgraded predication);⁷ משמע, כאלמנט שמקביל בתפקידו לתכונה, אך יש לו מבנה פנימי של פרדיקציה (featurized predication). ובדומה לכך אצל בלשנים גרמנים מן המחצית השנייה של המאה ה-19. למשל, שטיינתהל (1863) סבור כי התואר האטריבוטיבי הוא תוצאת תהליך (Verlauf).⁸ לדוגמה: *Es was ein Vogel, der war grau; dieser graue*

.6 ראה באלי (לעיל, הערה 2), עמ' 107-108.

.7 G. Leech, *Semantics*², Aylesbury 1981, pp 144-145

.8 H. Steinthal, *Gesammelte Kleine Schriften* I, Berlin 1863, p. 372

Vogel sang sehr schön. ובניסוחו של פאול (1886) – התואר האטריבוטיבי הוא “degradiertes Prädikat”⁹.

על הטעות בתפיסת כל התארים האטריבוטיביים כיסוד תחבירי גזור שנוצר בדרך של טרנספורמציה מעמדה פרדיקטיבית עמדו זה מכבר בלשנים רבים,¹⁰ ובעקבות זאת אף ראה פוסטל לתאר את תוארי היחס (בעברית – התארים גזורי השם המסתיימים בצורן היחס י) כ-“pseudo-adjectives”¹¹. אולם מבחינה גנרטיבית נכון יהיה לקבוע, כי לא רק תוארי היחס אין מוצאם מעמדה פרדיקטיבית; אף תארים אטריבוטיביים רבים אחרים אינם יסודות תחביריים גזורים כי אם יסודות “ראשוניים”, אטריבוטיביים ביסודם, שאין להם מבנה תשתית, וכל קיומם בסינטגמה שם + תואר.

מכאן שיש להבחין בין שתי תת-קטגוריות אדייקטיביות: תארים הדורשים חריץ אטריבוטיבי בלבד (או תארים אטריבוטיביים ביסודם) מזה ותארים שאינם מוגבלים לעמדה אטריבוטיבית מזה.

3. נבחן עתה את טבעו של החיבור הנוצר בעקבות העמדת שני האיברים, השם והתואר, זה ליד זה. במישור הליניארי של ה“דיבור” הצטרפותו של התואר לשם יוצרת יחס של מודיפיקציה. המודיפיקציה היא יחס הנוצר בציר הסינטגמטי כאשר יש הצטרפות של שני חלקי דיבר המייצגים שני “איברים” (terms במובן הלוגי) שונים. שני חלקי הדיבר הללו (שאינם בהכרח שני חלקי דיבר מקטגוריה לשונית שונה) מתחברים עם צרורות מסוימים של רכיבים לקסיקליים, וכך הם יוצרים פריטים לקסיקליים ספציפיים. טיבה של המודיפיקציה כרוך בצורת המבנה של הצירוף. בצורת המבנה כוונתנו לשילוב הנוצר בין ההיערכות המופשטת של המרכיבים התחביריים והפרוזודיים ובין הצרורות הלקסיקליים. קיומה של מודיפיקציה מובטח מעצם העובדה, שחלקי דיבר מסוימים (כאמור, רק אלה שהם במעמד של “איבר”) סמוכים זה לזה בציר הסינטגמטי, וכיוונה (כלומר מיהו “המתאר” ומיהו “המתואר”) צפוי מסדר הצטרפותם של המרכיבים. לדוגמה:

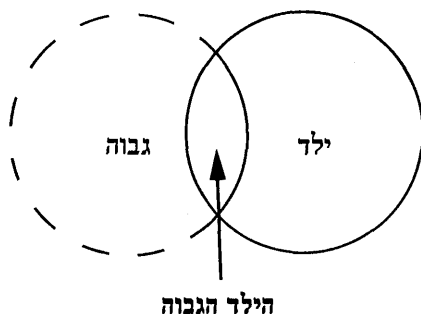
(3) הילד הקטן נרדם במהירות.

9. H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*², Berlin 1886 pp. 114, 139–140.
10. לגבי האנגלית ראה למשל W. Winter, “Transforms without kernels”, *Language* 41 (1965), pp. 484–489; D. C. Bolinger, “Adjectives in English: Attribution and Predication”, *Lingua* 18 (1967), pp. 1–34.
11. P. M. Postal, “Anaphoric islands”, *Papers from the Fifth Regional Meeting of Chicago Linguistic Society*, Chicago 1969, p. 219.

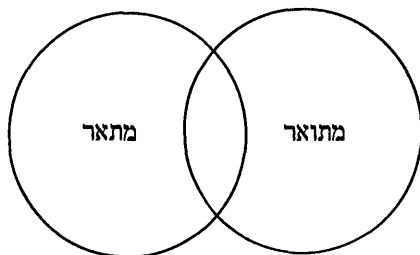
בצירוף השמני "הילד הקטן" הילד הוא המתואר והקטן הוא המתאר; בצירוף הפועלי "נרדם במהירות" נרדם הוא המתואר ובמהירות הוא המתאר; וביחס בין שני צירופים אנדוצנטריים אלה הילד הקטן הוא המתואר ונרדם במהירות הוא המתאר.

3.1 במישור ה"דיבור" ניתן לתאר את המודיפיקציה של חלק דיבר מסוים באמצעות חלק דיבר מסוים אחר (כגון המודיפיקציה המתקיימת בין השם לתואר) כצמצום טווח הרפרנס (כלומר צמצום האקסטנזיה) של שני הפריטים הלקסיקליים המצטרפים, ומצד המסר בעיקר כצמצום טווח ה"מתואר". לדוגמה:

(4) הילד הגבוה.

הקבוצה המיוצגת על ידי השם ילד היא הקבוצה הבסיסית, ואילו זו המיוצגת על ידי התואר גבוה היא קבוצה משנית, שמטרתה לצמצם את טווח הרפרנס של השם. במישור ה"דיבור" אין למשתמש בלשון עניין בכל הקבוצה של הגבוהים, (בתרשים לעיל הדבר מצוין באמצעות קו מרוסק), כי אם רק באותו חלק הנוגע לילד. במישור ה"לשון" ניתן לתאר את המודיפיקציה כמייצגת חיתוך לוגי (אינטרסקציה) של סימן לשוני אחד המייצג מסומן חוץ-לשוני (להלן "המתואר") עם סימן לשוני אחר שיש לו מסומן חוץ-לשוני (להלן "המתאר"). בתרשים ייראה הדבר כך:

עם זאת, ראוי להסב את הדעת להבדל המהותי הקיים בין חיתוך לוגי של שתי קבוצות לבין זה של פריט לקסיקלי שהוא שם עם פריט לקסיקלי שהוא תואר.

מבחינה לוגית הפעולה הלשונית של המודיפיקציה היא חיתוך של שתי קבוצות של צורות לקסיקליים, כגון ילד וגבוה, כלומר תת־הקבוצה הלקסיקלית הספציפית הילד הגבוה, שפירושה הוא, כביכול, כי הגובה כלול בילד וכי ילד כלול בגבוה. ברם, מבחינה רפרנציאלית אין הדבר כך, לפי שההיכללות בין השם לתואר ה"אמתי" (bona fide) היא רק מצד האינטנזיה. כלומר התכונה כלולה בבושאה, ואין עצמיות המטאפיזית של השם כלולה בתואר. ייצוגו של הנושא בפרדיקט, הוא, כאמור, יציר לשוני מלאכותי של הקטגוריזציה הפועלית והתוארית. כיוון המודיפיקציה אף הוא מעיד על הבדל בין חיתוך לוגי של שתי קבוצות לבין חיתוך לשוני של שני פריטים לקסיקליים. בניגוד לחיתוך לוגי בעלמא, המודיפיקציה, שהיא יחס הנוצר במישור הדיבור, "מסומנת" מבחינת כיוונה. דהיינו, מצד המסר, ה"נתון" (התמה) הוא השם (לפיכך הוא ה"מתואר"), ואילו התואר הוא הבלווה (לפיכך הוא ה"מתאר"), שמטרתו לצמצם את האקסטנזיה של השם, או להביא מידע שאינו כלול במבנהו הסמנטי של השם. לפיכך יש לפרש, למעשה, את הילד הגבוה כתת־קבוצה של ילד ולא של גבוה. שני מאפייניה אלה של המודיפיקציה אינם באים לידי ביטוי בתרשים שהבאנו לעיל.

3.2 אנו מציעים להבחין בין שני סוגים של מודיפיקציה, שמקורם בשני טיפוסים שונים של הרכבה, אנליטית וסינתטית. במונח "הרכבה אנליטית" כוונתנו לחיבור של שני מרכיבים תחביריים המיוצגים על ידי שני פריטים לקסיקליים שונים, שלכל אחד מהם מטען סמנטי עצמאי, שאינו תלוי בצורתו ובמשמעותו של האיבר שהוא מתחבר אליו. לעומת זה במונח "הרכבה סינתטית" כוונתנו לתרכובת של יסודות תחביריים-לקסיקליים נבדלים, אשר, בדומה לכימיה הסינתטית, אינם בני הפרדה, שכן משעה שהם משמשים בתרכובת אין להם עוד קיום עצמאי.

המתאר המשמש במודיפיקציה שאיבריה מתרכבים באופן אנליטי הוא מתאר חופשי; משמע, בתהליך המודיפיקציה ניתן לצרף אותו אל המתואר כיסוד אוטוסמנטי נבדל, ולאחר ההרכבה ניתן אף להפריד בינו לבין המתואר בלי שהדבר יגרם לשינוי במהותם הסמנטית והתחבירית של המתאר או המתואר. דוגמה:

(5) יש בגדוד שלנו קצין גבוה מאוד (כלומר, קצין גבוה בקומתו).

כאשר מפרידים בין התואר לבין השם באמצעות שינוי המבנה, אין הדבר גורם לשינוי מהותם הסמנטית והתחבירית. למשל: "הקצין הצעיר והגבוה"; "הקצין הזה ממש גבוה"; וכיו"ב. מודיפיקציה מסוג זה היא פועל יוצא של העמדת שתי קטגוריות לשוניות ביוקטפוזיציה, באופן שנוצר ביניהן חיבור המייצג חיתוך של שתי קבוצות (סמלו: $\cap$) ותו לא. בנוסחה ייראה הדבר כך:

$$X_1 \cap X_2 = X_3 \quad (\text{המתואר} - X_1 - \text{המתואר} - X_2)$$

כנגד זאת, המתאר המשמש במודיפיקציה שאיבריה מתרכבים באופן סינתטי הוא במהותו התחבירית והסמנטית מתאר בלתי חופשי. ניתוקו מן המתואר, במקרה זה השם, בין בדרך של טרנספורמציה ובין בדרך של הרחבת המבנה (כגון באמצעות הוספת מרכיבים אחרים ביניהם), יכול להפקיע את הצירוף ממשמעותו או ליצור מבע מנוע. לדוגמה:

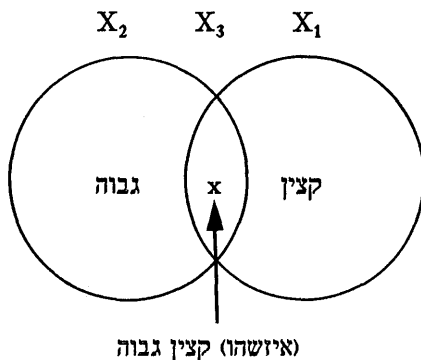
(6) על מסמך כזה רשאי לחתום קצין גבוה בלבד (כלומר, קצין גבוה בדרגתו).

שינוי במבנה של קצין גבוה, בתת-משמעותו זו (כלומר גבוה בדרגתו), מפקיע את הצירוף ממשמעותו. כגון: הפיכת התואר הלוואי לתואר נשואי ("הקצין גבוה"), הוספת ערך היתרון או ההפלגה (הקצין הגבוה ביותר), נומינליזציה של התואר (גובהו של הקצין) וכיו"ב. שינויים מבניים מעין אלה מותרים רק כאשר התואר משמש בהוראתו היסודית (דהיינו גבוה בקומתו). במודיפיקציה מסוג זה אין המתאר מייצג קטגוריה עצמאית אלא "איבר" (term) סינקטגורמטי¹², שכל קיומו בקטגוריה הנתונה. קיומו של התואר הוא אפוא ברמת הקבוצה או הסינטגמה בלבד. הישענותו על השם היא חלק מצורת המבנה ומן היחס הקונצפטואלי שבינו לבין השם, ועל כך נרחיב בהמשך. בניגוד למודיפיקציה שבבסיסה הרכבה אנליטית במודיפיקציה זו הסמיכות בין המתאר למתואר מייצגת חיתוך של שתי קבוצות שהאקסטנזיה שלו (של החיתוך) שווה לזו של המתאר, דהיינו היכללות (סמלה: C) של קטגוריה אחת (המתאר) באחרת (המתואר). בנוסחה ייראה הדבר כך:

$$X_1 \cap X_2 = X_2 \leftrightarrow X_2 \subset X_1$$

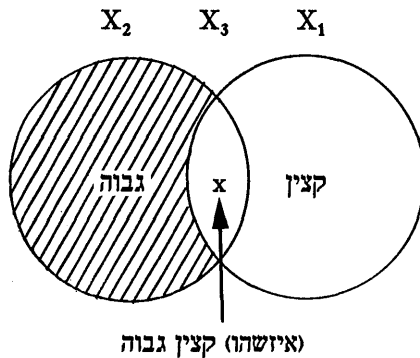
בתרשים ניתן לתאר את ההבדלים שבין שתי מודיפיקציות אלה כך:

1. (איזשהו) קצין גבוה (בקומתו)

12. ראה למשל W. V. Quine, *Word and Object*, Cambridge Mass 1960, p. 103

2. (איזשהו) קצין גבוה (בדרגתו)

ביאור הסימנים:¹³

קצין = הקבוצה X_1 (המתואר) של כל הקצינים.

גבוה = הקבוצה X_2 (המתאר) של כל הגבוהים.

קצין גבוה = חיתוך של X_1 ו- X_2 , שהוא הקבוצה X_3 של קצינים גבוהים.

קצין גבוה = היכללות של X_2 ב- X_1 , שפירושה הקבוצה של קצינים גבוהים.

1. (איזשהו) קצין גבוה = אלמנט x מתוך הקבוצה X_2 .

2. (איזשהו) קצין גבוה = אלמנט x מתוך הקבוצה X_2 העשויה משילוב X_2 ב- X_1 .

הווי אומר: בצירוף הראשון – קצין גבוה (בקומתו) – המודיפיקציה היא פועל יוצא של הרכבה אנליטית, כלומר חיתוך של שתי קבוצות עצמאיות, קצין וגבוה (כלומר: יש קצין אחד שהוא גבוה). לעומת זה, בצירוף השני – קצין גבוה (בדרגתו) – המודיפיקציה היא פועל יוצא של הרכבה סינתטית, כלומר החיתוך של שתי הקבוצות הוא למעשה היכללות. דהיינו: אין כאן שתי קבוצות, קצין וגבוה, אלא קבוצה אחת וקטע מקבוצה אחרת הכלול בה כמאפיין סינקטגורמטי (כלומר, יש אדם אחד שהוא קצין גבוה).¹⁴

3.3 כאשר התואר משמש בהוראתו הרפרנציאלית היסודית (דהיינו, גבוה בקומתו), ההרכבה בינו לבין השם יוצרת חיבור בין שני סימנים לשוניים, שכל אחד מהם מייצג קטגוריה נבדלת, שאינה תלויה במבנהו הסמנטי והתחבירי של הסימן האחר. המסר

¹³ השטח המקוקו מסמל את החלק הריק של הקבוצה.

¹⁴ D. C. Bolinger, "Linear Modification", *Publications of the Modern Language Association* 67 (1952), p. 34. הוא מתאר את המודיפיקציה המתקיימת בספרדית, למשל, בסדר שם + תואר כפיצול בין המתאר למתואר, ואילו את זו המתקיימת בסדר תואר + שם כהתמוגות המתאר בקבוצה המיוצגת על ידי המתואר.

הוא, כי יש אדם שהוא קצין והוא גבוה. התואר מציין תכונה מקרית (בהוראה האריסטוטלית של *accidens*) של השם, שקיומה או אי קיומה אין בו כדי לשנות ממהותו של אותו מתואר (לאמור: גובה פיזי אינו תכונה מהותית של קצין). התואר מוסר מידע על השם, ובכך הוא שומר על קיומו הסמנטי העצמאי. בצירוף השני, לעומת זה, קיימת אחדות לקסיקלית בין התואר לשם, ואין לתואר מעמד סמנטי עצמאי. מצד המסר אין הוא בא להוסיף פרט חדש על המתואר,¹⁵ שכן גבוה הוא מאפיין סינקטגורמטי, הנתון מראש ברמת הקבוצה. דוגמה קיצונית לכך הם צירופים שהתואר מייצג בהם תכונה "משויכת".

כגון: אפונה ירוקה – התכונה ירוק היא תכונה מהותית קבועה של הסוג המכונה בעברית "אפונה ירוקה", ואין היא מתייחסת למאפיין של אפונה פריטקולרית (שיכולה להיות בנסיבות מסוימות אף בגוון אחר). ביטול תכונה אינהרנטית קבועה זו (כגון באמצעות החלפתה בלקסמה המציינת צבע אחר) יש בו כדי לפגוע במהותו של המתואר (הדבר המכונה אפונה אולי לא יסווג עוד כאפונה).

3.4 צורת המבנה של שני סוגים אלה של מודיפיקציה כרוכה אף בסדר העירכותם של המרכיבים הישירים (*immediate constituents*). במודיפיקציה שהתואר המשמש בה חופשי במהותו התואר מוסב על כל מרכיבי השם כמרכיב שלישי ואחרון. כגון בצירוף קצין גבוה (בקומתו) התואר מוסב הן על המרכיב הלקסיקלי שבקצין והן על המרכיב הפרונומינלי שבו,¹⁶ ומצד התוכן הוא מוסב הן על נשוא הציון (האדם) הן על תכונתו (הקצינות). סדר ההרכבה הוא אפוא ("האדם הקצין) גבוה". לעומת זה, במודיפיקציה שהתואר בה אטריבוטיבי ביסודו הוא מוסב רק על המרכיב הלקסיקלי של השם, או, מצד התוכן, רק על תכונתו (או הרפרנס שלו), ולא על עצמיותו (דהיינו, הרפרנט עצמו). כגון, בצירוף (איזשהו) קצין גבוה (בדרגתו) אין התואר מוסב ישירות על כל מרכיבי הקומפלקס של השם, כי אם רק על הצרור הלקסיקלי שבקצין, או, מצד התוכן, על תכונת הקצינות בלבד. אופן ההרכבה הוא אפוא (אדם קצין) גבוה, כלומר (אדם) + (קצין גבוה); משמע, אדם המשתיך לתת-הקבוצה קצין גבוה.

15. לאו דווקא מבחינה עובדתית, אלא שאינו מאוגד (*encapsulated*) בצרור התכונות הסמנטיות של קידו (כאן – השם) בהוראה של ליונס מתכוון אליה (*J. Lyons, Semantics, Cambridge Univ. Press 1977, p. 262*).

16. השוהו ח' רוזן, עברית טובה³, ירושלים 1977, עמ' 76–93. על פי שיטתו, בצירוף מעין זה התואר מצטרף כמרכיב שלישי ואחרון הן אל מורפמת השורש הן אל מורפמת המשקל של השם, כגון: (קצין + גבוה); ואילו בהוראתו האחרת, תואר בלתי חופשי, הוא מצטרף רק למורפמת השורש של השם, כגון: (קצין + גבוה). שיטת ניתוח זו אין בה תיאור מלא, בלא שיר, של כל מרכיבי הצירוף, לפי שאין בה התייחסות להרכבם התחבירי של האיברים. וראה שיטתו של גולדנברג (לעיל, הערה 5) למשל בתיאור מרכיבי התואר ויחסו התחבירי לשם.

במודיפיקציה זו התואר מוסב על היסוד הפרונומינלי של השם, או על הרפרנט שהוא מייצג, לכל היותר בצורה עקיפה.

דוגמות נוספות לצירופים דו-משמעיים:

(7) אני מהמר שהחייל הטוב יצליח.

(8) עברנו לדירה חדשה.

החייל הטוב = (א) טוב-לב (התייחסות לרפרנט); (ב) טוב כחייל (התייחסות לרפרנט). דירה חדשה = (א) שנבנתה לאחרונה (התייחסות לרפרנט); (ב) חדשה במעמדה כדירה (התייחסות לרפרנט). וכיוצא באלה: חייל פשוט, בתולה זקנה, שחקן צעיר, שקרן עלוב, טפטן ידוע, תלמיד טוב, מנצח בטוח.

3.5 בין שמות התואר שעקיפותם הקומוניציביות והתחבירית מובהקת ראוי לציין את שמות התואר שהם במעמד שלישוני (tertiaries בלשונו של יספרסן), המשמשים תואר של תואר (בין בדמות שם ובין בדמות נציגו, התואר). בצירופים מסוג זה התואר מוסב במובהק על התכונה ולא על נושאה. דוגמות:

(9) א. דני הוא טיפש גמור.

ב. הטיפש הגמור הזה אינו מבין דבר.

(10) א. יוסי הוא חזיר גדול.

ב. החזיר הגדול הזה לא מפסיק לזלול.

בדוגמה 9 גמור הוא תואר של תואר, ובדוגמה 9 הטיפש הוא תואר מועצם. משמע: תואר א' (טיפש) מואצל על מתוארו (האדם). בהצטרפויות מסוג זה התואר המועצם שומר על כושרו לגרור תואר ב' (במקרה זה – גמור), המוסב על התכונה ולא על נושאה. בדוגמה 10 השם חזיר מותאר, ובדוגמה 10 החזיר משמש תואר מועצם מדרגה שנייה, ועקיפות התייחסותו של תואר ב' (הגדול) עליו בולטת עוד יותר. הרכבה דומה מתקיימת בין תואר לשם שהופקע מיחידאיותו באמצעות בידוד תכונה מייצגת שלו. כגון:

(11) הילד הזה הוא איינשטיין קטן.

(12) על בלשן זה אומרים שהוא חומסקי שני.

(13) הבחור הזה הוא יורם מושלם (ובנקבה – יורמית מושלמת).

עולה מכאן, כי המודיפיקציה, שבה משמש תואר בלתי חופשי ליד שם שלא חלה בו האצלה מובהקת של תואר אינה שונה, בעיקרו של דבר, מזו שבה האצלת התואר על השם "שקופה", לפי שגם בה ההרכבה היא בין התכונה הטבועה בשם לבין כל הקומפלקס התחבירי של התואר. מצד זה ראוי לתאר את כל התארים האטריבוטיביים במהותם כתארים שלישוניים או עקיפים.

4. שני סוגי המודיפיקציה מעידים על שני סוגים שונים של יחס קונצפטואלי. התואר החופשי ממלא את הפונקציה הפרדיקטיבית הטבעית שלו, לפֶרֶט תכונה הכלולה מבחינה מטאפיזית באוסף התכונות המרכיבות את העצם הפרטי.¹⁷ היחס בינו לבין השם הוא יחס של "אינהרנטיות אקטואלית".¹⁸ בתפקידו זה התואר מאיך את השם שעליו הוא מוסב. לעומת זה, האינהרנטיות בין התואר האטריבוטיבי, הבלתי חופשי, לשם אינה מתקיימת בפועל (לפי באל, האינהרנטיות היא וירטואלית), שכן התואר אינו מוסב על השם כמייצג עצם אחד מסוים כי אם על השם כמייצג קבוצה. התכונה שהוא מייצג אינה תכונה אינהרנטית של עצם פרטיקולרי, כי אם תכונה סינקטגורמטית. דהיינו, התואר מייצג תכונה מבחינה המבדילה בין קטגוריה אחת לקטגוריה אחרת. תואר זה אינו ממלא את הפונקציה הפרדיקטיבית הטבעית שלו, לאיך את השם, אלא ממשיך את הפונקציה הנומינלית של השם. אין הוא יוצר ספציפיקציה של השם אלא גנריוזיה. לשון אחר, הוא ממלא תפקיד של ממיין השם בתת-קבוצה. התלותו לשם ניתן להשוותה לכעין תוספת של שם לשם המשפחה. דוגמה מובהקת לכך הם התארים הנומינליים (המכונים לעתים "פסבדו-אדייקטיביים") המסתיימים בצורן היחס $\_i$: משרד ממשלתי, מרכז מסחרי, מטוס צבאי, צוות רפואי וכיו"ב. בצירופים אלה צורן הגזירה $\_i$ נתפש כצורן טרנספורמציוני שתפקידו להפוך את השם, שהוא בסיס הגזירה, לתואר. כגון: (ממשלה) + $\_i$. צירופים אלה דומים במישור התוכן לצירופי $\_1$ + $\_2$ ש"ע, במבנה סמיכות. ברם, הוראתה של הסינטגמה המורכבת $\_1$ + $\_2$ ש"ע + $\_i$ וירטואלית. הווי אומר: התואר ממלא תפקיד של ממיין $\_1$ ואין הוא מייצג את שם $\_2$ באופן אקטואלי כבהרכב $\_1$ + $\_2$ ש"ע (כגון משרד-ממשלה).

דוגמות אחרות: אספקה קטנה (בקיבוץ), זוג צעיר (בישראל), במעמדו כלפי הרשויות, ולא דווקא בגילו, עולה חדש (כנ"ל במעמדו), טיפול נמרץ (בבית חולים), משקה קל (לא אלכוהולי), מוסיקה קלה (לא קלסית), נשק חם (עם חומר נפץ) ועוד.

17. על פי לייבניץ ("מאמר מטאפיסי" 88, ובתרגום לעברית – מאמר מטאפיסי, ההתכתבות עם ארנו, תל-אביב 1988, עמ' 27, 67) השם הפרטי אוצר בתוכו את כל הפרדיקטים שניתן לייחס לו הן כתכונה הן כמעשה שהוא מבצע או כאירוע הקורה לו. זהו עקרון ההיכללות (inesse), שפירושו "היות בתוך הנושא" (praedicatum inest subjecto). תפיסתו של לייבניץ יש לה זיקת גומלין ללוגיקה שפותחה באותה עת במנזר פור רואיאל. לדעת כותבי הדקדוק של פור רואיאל (ראה אינטנויה (בלשונם compréhension) של מושג היא קבוצת כל האטריבוטים שאינם ניתנים לסילוק מבלי שהדבר יגרום להרס המושג.

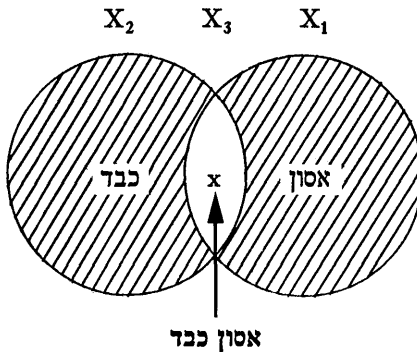
18. לעניין "אינהרנטיות אקטואלית" לעומת "וירטואלית" ראה למשל באל (לעיל, הערה 2), עמ' 77-79, 94-95; רוזן (לעיל, הערה 15), עמ' 188-190; הוא נוקט את הביטויים "מקרה בעין" ו"מקרה שלא בעין".

בצירופים אלה התואר מציין תכונה אובייקטיבית, ערוכה מראש, של הקבוצה המיוצגת על ידי השם. מעמדו זה של התואר הוא פועל יוצא של סטנדרטיזציה חברתית-תרבותית שחלה בביטויים אלה.

ברם, התכונה הסינקטגורמטית שהתואר הבלתי חופשי מציין יכולה גם לייצג תכונה אוניברסלית קבועה, שאינה תלויה בהקשר לשוני-חברתי מסוים; כוונתנו לתכונה "משויכת", המאפיינת את הקבוצה ככלל, ולא דווקא פרט מסוים בה. כגון: אפונה ירוקה, הדוב הלבן, לחם שחור, בצל ירוק, יין אדום, מלפפונים חמוצים.

ודומים להם אסון כבד, הצצה חטופה (הצצה בהוראה של "מבט מהיר ומרפרף", כגון במבע "הוא הציץ בו הצצה חטופה"), בוז קר, עלבון צורב וכיו"ב. בקולוקציות מוגבלות אלה התואר משמש "מגביר" (intensifier) של תכונת דרגה המשוקעת באופן אינהרנטי בכל המתוארים המשתייכים לקטגוריה הנדונה.

לדוגמה, תת-המשמעות ההקשרית "נורא" (העולה מהצטרפותו של כבד לאסון) משוקעת בכל המתוארים המשתייכים לקטגוריה אסון. הווי אומר, מעמדו הסינקטגורמטי של התואר מגביל פירוש מעין "יש אסונות שאינם כבדים". מבחינה קונצפטואלית משמעותה של המודיפיקציה בצירוף זה היא, כי כבד היא תכונה סינקטגורמטית הנכללת בקטגוריה אסון, ואסון היא קטגוריה שאין לה קיום בלא התכונה כבד. בתרשים ניתן לתאר זאת כך:

בתפקידו זה כ"מגביר" התואר האטריבוטיבי, הבלתי חופשי, ממלא את הפונקציה האָמוטיבית-אקספרסיבית הממוקדת על המוען, המבקש להביע את עמדתו לגבי טיבו של המתואר, ולא על נשוא הציון (הרפרנט) עצמו. כגון:

(14) חיכיתי לך שעה שלמה!

(15) הוא נחשב לנציגם המובהק של תומכי הפדרציה.

(16) הם נחלו כישלון חרוץ.

(17) במעשהו זה הוא הוכיח כי הוא גיבור אמת!.

(18) אין ספק כי זו תגלית מרעישת.

בהפיקו תואר זה הדובר מביע, כביכול, את הסכמתו למיון השם בקטגוריה הנדונה. לשון אחר, התואר מחזק את מיון השם או מזהה את הרפרנס של השם עם עצמו; הוא מציין שזו בדיוק התווית המתאימה לקטגוריה שהשם מייצג. בתפקידו זה התואר מייצג תכונה סובייקטיבית, חיזונית, שאינה חלק מאוסף התכונות האקטואליות המרכיבות את העצם הפרטיקולרי המתואר. תארים "מגבירים" אלה משמעותם הפרגמטית אינה קביעתית דווקא, אלא תפקידיהם לשכנע באמתות הקביעה, להביע הפתעה וכיו"ב.

5. קיימת תלות דו-סטרתית בין צורת המבנה ובין המשמעות. ביחסי המודיפיקציה בין מתאר שהוא תואר למתואר שהוא שם פרטי החיבור הוא בין שני פריטים לקסיקליים בעלי מטען סמנטי עצמאי שהיחס הקונצפטואלי ביניהם הוא יחס של אינהרנטיות. בהרכבה כזו התואר חופשי, והוא משמש על פי הרוב בהוראתו הרפרנציאלית היסודית. לא כן במודיפיקציה שביסודה הרכבה סינתטית. מודיפיקציה כזו, שאינה חיתוך של שתי יחידות נבדלות, משמשת סביבה מתאימה במיוחד להצטרפותן של מלים שיש חוסר התאמה בין רכיבי משמעותן. כגון: היגיון בריא (לעומת "אדם בריא"), הוכחה חותכת (לעומת "סכין חותכת"), מליצה נכובה (לעומת "צינור נבוב"), עונה בווערת (לעומת "אש בווערת") וכיו"ב. בקולוקציות מוגבלות (פראזיאולוגיות) אלה¹⁹ הצרימה הסמנטית בין רכיבי המשמעות של התואר לרכיבי המשמעות של השם מונעת כל אפשרות לפירוש היחס בין השם לתואר כיחס של אינהרנטיות אקטואלית.²⁰ בהרכבה כזו נוצרת זיקה תחבירית וסמנטית הדוקה בין המתאר למתואר. מבחינה תחבירית פירוש הדבר הוא כי התואר מוגבל לעמדה אטריבוטיבית, ומבחינה סמנטית כי משמעותו תלויה בהקשר הסינטגמטי ההדוק.

תלות משמעות הקשרית זו באה לידי ביטוי בדרגות שונות של לקסיקליזציה. הלקסיקליזציה היא תהליך הדרגתי שבמהלכו נוצר ריחוק סמנטי ותחבירי בין מבנה הצירוף למבנה התשתית שלו. באופן כללי ניתן לקבוע, כי ככל שקביעות השימוש בצירוף לשוני רבה יותר והרצף הסינטגמטי שלו הדוק יותר כן רבים סיכויו להיחשף

19. להגדרתן ואפיונן ראה מאמרי "ההצטרפות המוגבלת בין התואר לבין השם בעברית בת-מינו", מחקרים בלשון 3-ג (תשמ"ז), עמ' 411-422.

20. ב"קריאה" המילולית, ולא ב"קריאה" השנייה הבלתי מילולית שבה הסתגלו רכיבי המשמעות לסביבתם החדשה.

ללקסיקליזציה, ובעקבות זאת לאבדן הקשר החי עם מוצאו הגזרונני. גברציה כזו מלווה על פי הרוב בקיפאון תחבירי. דוגמה בולטת לכך הם הצירופים הפראזיאולוגיים.

בין מאפייני הלקסיקליזציה ניתן לציין קריטריונים אלה: (א) הביטוי התמסד בתרבותם הלשונית של הדוברים. (ב) הבחירה במורפמות המצטרפות אל הערך הנתון (כאן – התואר) היא שרירותית. (ג) מצד ההטעמה וההנגנה הצירוף נתפש כיחידה אחת²¹ (ד) חלה הגבלה על שינוי המבנה, בין בדרך של טרנספורמציה ובין בדרך של הרחבה (כגון באמצעות הוספת מרכיבים החוצצים בין איברי הצירוף).

על פי קריטריונים אלה ניתן לקבוע, כי אף צירופי שם + תואר אטרִיבוֹטִיבִי ביסודו, שאינם פראזיאולוגיים, הם צירופים מוגבלים, הנתונים ללקסיקליזציה במידה זו או אחרת. כגון: מצוי בשימוש הצירוף קצין גבוה (בדרגתו), אך לא, למשל, *מורה גבוה (בדרגתו); ובדומה לכך – יועץ משפטי, אך לא *{סטודנט, מורה, מומחה וכיו"ב} + משפטי. עם זאת, תארים שהם אטרִיבוֹטִיבִיים ביסודם יכולים להפוך לתארים חופשיים כאשר משתנה המשמעות ואתה גם המבנה. לדוגמה:

(19) זו השקעה כלכלית מאוד.

בהיקרות זו של כלכלי חלה תזוזת משמעות (ולמעשה, רה־לקסיקליזציה), ותת־משמעותו של כלכלי היא "רווחי". בהוראתו זו התואר משמש מאיך של שם המייצג מתואר פרטיקולרי, ואין הוא משמש ממין של מתואר, כמו בצירוף יועץ כלכלי. ובדומה לכך בצירופים כגון קולו הנשי, תכניתם השטנית, גופו הנערי, אפו הנשרי וכיו"ב. בצירופים אלה ספג התואר תכונה מבחינה מן השם שהוא נגזר ממנו, ותת־משמעותו השתנתה. מעמדו אינו עוד של איבר סינקטורמטי אלא של איבר נבדל, המאיך את מצעו, השם הפרטי, מצד אחת מן התכונות הטבעיות בו.

6. במבנים תחביריים מסוימים יכול תואר שהוא אטרִיבוֹטִיבִי ביסודו לשמש בעמדה פרדיקטיבית. היקרויות פרדיקטיביות אלה של תואר הדורש במהותו חריץ אטרִיבוֹטִיבִי יש לפרשן, למעשה, כצורה אליפטית של הסינטגמה השלמה שם + תואר. והטעם לכך, שבעמדתו זו אין התואר מאיך את השם הפרטי אלא מאפיין שם המייצג קבוצה.

21. דוגמות יפות ממשלב הדיבור ללקסיקליזציה מכוח ההטעמה ניתן למצוא אצל ג' ברי, "הרכבים מכוח ההטעמה, דברים טובים", לשוננו לעם ל, ב (תשל"ט), עמ' 41-54.

נדגים היקרויות פרדיקטיביות של התואר האטריבוטיבי בשלושה מבנים:
א. מבנה של פסוק משוואה בלתי מפורשת:

(20) הצוות היה רפואי.

(21) ההוכחה הייתה חותכת.

(22) השיחה ששמעתי הייתה טלפונית.

(23) הקשר שהיה ביניהם היה אמיץ.

בפסוקים אלה הנושא התחבירי הוא שם פרטי, אך התואר אינו מאפיין אותו כי אם את השם הגנרי שגָּשַׁל.

ב. התואר הוא חלק מפסוקית זיקה במבנה ל א + אוגד + תואר:

(24) משרד שאינו ממשלתי זכאי להנחה.

(לעומת: ?? משרד, שהוא ממשלתי, אינו זכאי להנחה).

(25) הוכחה שאינה חותכת אינה זוכה להערכה.

(לעומת: ?? הוכחה, שהיא חותכת, זוכה להערכה).

ג. מבנה של פסוק משוואה בלתי מפורשת שהפרדיקט בו הוא במבנה a ול א b:

(26) היועצים שלנו הם משפטיים ולא כלכליים.

דומה שמבע זה קביל יותר מן המבע "היועצים שלנו הם משפטיים". מבנה זה מתקיים כאשר התואר האטריבוטיבי הוא תואר נומינלי בעל צורן הגזירה י. והטעם לכך הוא, כי כמו השם כן גם תארים אלה הם חלק ממערכת ניגודים מרובת איברים (כדוגמת עונות השנה), שהם ניגודים בלתי בינריים ובלתי דריגים. תארים אלה מסווגים תת-קבוצה אחת מבין מספר תת-קבוצות העומדות ביחס של ניגוד רב-איברי.²² לדוגמה: יועץ משפטי לעומת יועץ כלכלי, פסיכולוגי, חינוכי וכיו"ב. מטעם זה תוספת תואר קונטרסטיבי לתואר נומינלי מעין זה יכולה להבהיר או להדגיש את מיונו של השם בתת-קבוצה. לא כן התואר ה"אמתי", שהוא חלק ממערכת ניגודים בינריים קוטביים (מסוג "טוב – רע", שהם לעולם ניגודים מדורגים. תואר זה מציין נקודה בסקאלה, ושולל בכך את קיומו של בן-זוגו. למשל, ילד יפה מנביע "ילד לא מכווער". משום כך, בניגוד לתואר הנומינלי המסתיים ב-י, תוספת תואר קונטרסטיבי יוצרת אנומליה יותר משהיא מבהירה. לדוגמה:

(27) ? ילד זה יפה ולא מכווער.

22. E. Bartning, *Remarque sur la syntaxe et la sémantique des pseudo-adjectifs denominaux en français*, Stockholm 1976, pp. 75–80

7. במאמר זה בחנו את הקטגוריה האדייקטיבית מן ההיבט הסינטגמטי. הראינו, כי הצירוף שם + תואר הוא צירוף דו־משמעי המשקף שתי צורות היערכות שונות, וכי קיימת הקבלה בין שני אופני היערכות אלה ובין היחס הקונצפטואלי שבין המתאר למתואר.

כאשר בין התואר לשם מתקיים יחס של אינהרנטיות, ההרכבה היא בין שני איברים נבדלים, והתואר אינו תלוי במבנהו ובמשמעותו בשם שהוא מאיך. תואר כזה חופשי להיקרות בעמדה אטריבוטיבית או פרדיקטיבית. לעומת זה, כאשר התואר מייצג איבר סינקטגורמטי, הממשיך את הפונקציה הנומינלית של השם, ההרכבה אינה בין שני איברים נבדלים, ועל כן קיומו של תואר זה הוא ברמת הסינטגמה בלבד; כלומר, הוא דורש במהותו חריץ אטריבוטיבי.

ביקשנו אף להראות, כי מעמדו של התואר הבלתי חופשי בא לידי ביטוי לא רק בהישענותו התחבירית על גרעינו שם העצם כי אם אף בהישענותו הסמנטית עליו.